

GÂNDIRE DOGMATICĂ ȘI GÂNDIRE FUNCȚIONALĂ LA LUCIAN BLAGA

CLAUDIU BACIU*

DOGMATIC THOUGHT AND FUNCTIONAL THOUGHT IN LUCIAN BLAGA

Abstract: The paper argues that a functional moment is involved in the way how Lucian Blaga understands the religious dogma. It is shown that this moment exists also in some of the recent results of the scientific research, such as the acknowledgment of the dual character of light or of the so-called quantum entanglement. This functional moment is explained through what Imm. Kant called function of understanding, which allows the theoretical possibility of using our categories beyond any relationship to sensibility and imagination.

Keywords: substantialism; functionalism; religious dogma; Kant; function.

În lucrarea *Eonul dogmatic*, Lucian Blaga arată că există o situație-limită a gândirii în care aceasta formulează un fapt care contrazice legile gândirii și care nu este un produs al imaginației, ba, dimpotrivă, este considerat ca fiind încărcat cu un adevăr care depășește capacitățile noastre de înțelegere comune: „Pentru noi, «dogmă» e deocamdată orice formulă intelectuală, care, în dezacord radical cu înțelegerea, postulează o transcendere a logicii”¹. Dogma permite așadar o transcendere a logicii, contrazicând logica. Cu toate acestea, dogma nu este nici pe departe un paradox, respectiv un joc logic gratuit al gândirii, care ar trebui redus în cele din urmă la legile curente ale gândirii logice, ci susține că prezintă o realitate. Desigur, s-ar putea spune că dogma creștină este totuși rezultatul unei reflecții teologice care urmărește coerența logică a surselor religioase, fiind din acest punct de vedere și ea un produs al gândirii logice. Cu toate acestea, rezultatul cristalizat în dogmă, rezultat pe care Biserica îl asumă integral, pare a fi expresia unei contradicții logice, a încălcării legilor și principiilor logice ale gândirii.

De fapt, contradicțiile care apar în formulele lui Philon și în cele ale dogmelor creștine, aduse în discuție de Blaga, sunt contradicții care se bazează pe gândirea substanțialistă, gândirea potrivit căreia tot ceea ce este este sau o substanță primă, sau o substanță secundă. Dacă este o substanță primă, atunci ea este un individual palpabil, dacă este o substanță secundă, atunci ea este un general bine definit, care stă la baza clasei de indivizi care compun acea specie sau gen. Aristotel, cel care a

¹ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 19.

* Academia Română: Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”.

impus paradigma substanțialistă în tradiția filosofică occidentală, considera că substanțele secunde pot fi sesizate cu ajutorul intelectului, însă pornind de la datele pe care ni le oferă simțurile și percepția. Și asta, pentru că aceste substanțe secunde erau prezente în realitatea nemijlocită, așa cum, de pildă, specia de câine este prezentă în câinele pe care-l văd înaintea mea. Orice individual (substanță primă) este purtător de substanțe secunde, de specie și gen. Dacă, anterior, Platon sugera prin miturile sale că Formele pure sau Ideile ar fi separate de lucrurile reale, existând într-un așa-zis „cer al Ideilor”, Aristotel va respinge o asemenea separație între lucruri și Forme, considerând că acestea din urmă există doar în unitate cu lumea materială. Întreaga concepție epistemologică a Stagiritului, ca de altfel toată gândirea substanțialistă tradițională, pornește și se sprijină pe inducția logică, pe generalizările pe care ni le sugerează și le permite experiența comună.

În epoca modernă, ca urmare a unor multiple răsturnări intelectuale, are loc o schimbare de paradigmă, trecându-se de la perspectiva substanțialistă la una funcționalistă. În gândirea funcționalistă, realitatea nu se mai compune din asemenea „substanțe”, a căror admitere însemna de fapt admiterea unei ordini obiective, independente de gândire, ceea ce gândirea modernă evită tot mai mult, apropiindu-se astfel de principiul subiectiv. Aici, funcția este asocierea unor planuri ca urmare a unei relații adeseori lipsite de orice unitate intuitivă între elementele care sunt asociate. Ceea ce permite o asemenea abordare este abandonarea premisei potrivit căreia intelectul sesizează generalul doar pornind de la lumea din jur și înlocuirea acesteia cu ideea că intelectul poate crea unități logice proprii cu ajutorul cărora ulterior să cerceteze realitatea. Este ceea ce va spune Kant în plină modernitate atunci când va susține că rațiunea nu trebuie să se comporte ca un școlar înaintea naturii, lăsându-se învățat de aceasta, ci ca un judecător care constrânge natura să răspundă întrebărilor sale².

Un exemplu sugestiv în ceea ce privește crearea unor unități separate de percepția naturală este faptul că în statistică noi reușim să asociem o mulțime de indivizi care nu au niciun fel de legătură intrinsecă, nemijlocită unii cu alții, dar care, parcă prin nu se știe ce fel de magie, ajung să se comporte, fără să știe cum, în acord cu o lege superioară, să verifice o lege. De pildă, cercetările sociologice pot arăta că numărul căsătoriilor crește în lunile de vară, în timp ce acela al sinuciderilor scade în perioada de vară etc., regularitate care se menține de-a lungul mai multor ani. Evident, indivizii care compun aceste statistici nu au nicio legătură unii cu alții. Și totuși constanta statistică se verifică. Există, prin urmare, asocieri care nu se bazează pe o continuitate între elementele asociate. În același fel, gândirea dogmatică pare să realizeze o asemenea asociere pe care am numi-o funcțională între elemente care, din punct de vedere substanțialist, respectiv natural (gândirea substanțialistă pornind de la natură, după cum am văzut) nu au niciun fel de legătură, niciun fel de unitate logică unele cu altele.

² Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de N. Bagdasar și E. Moisuc, București, Editura Științifică, 1969, p. 22.

Gândirea dogmatică, așa cum o prezintă Lucian Blaga, a descoperit, am spune *avant la lettre*, relația funcțională, cu alte cuvinte relația dintre multiple entități complet separate una de cealaltă, dar care, în ciuda acestei separații, rămân atașate unele de altele. În epoca modernă, Imm. Kant va detașa definitiv intelectul de sensibilitate, afirmând că, deși ele ar putea avea o origine comună, noi nu o cunoaștem³. Intuițiile sensibilității și conceptele intelectului produc, ce-i drept, cunoștințe doar împreună, dar rămân piese eterogene, care, la o adică, pot chiar fi utilizate separat. Această separație îi permite lui Kant să explice categoriile, respectiv conceptele fundamentale ale intelectului, ca fiind funcții ale intelectului, adică acțiuni ale acestuia de a aduce un multiplu de reprezentări sub una comună. Cauzalitatea, din acest punct de vedere, este o unitate regulată și necesară între două reprezentări inserate în timp. Este drept, necesitatea și regula se bazează pe intuiția timpului, dar ca simplă regulă pur intelectuală de asociere categoria însăși nu are legătură cu timpul.

În sensul celor spuse anterior, funcționalismul filosofic este concepția filosofică avându-l în centrul său pe Kant, potrivit căreia conceptele nu corespund unor esențe sau substanțe din realitate, ci sunt funcții, adică creează unități logice care permit aducerea sub un numitor comun a unor reprezentări care în intuiția obișnuită, naturală, pot fi eterogene. La Kant, operația pe care se bazează funcția este sinteza imaginației (acesta fiind și motivul pentru care el respinge posibilitatea unei cunoașteri bazate exclusiv pe concepte, fără suportul intuiției). Sinteza este produsul imaginației, însă aducerea acestei sinteze la unitate este produsul intelectului. Cu alte cuvinte, dacă într-o relație cauzală în care A precede permanent lui B sau B apare în mod regulat atunci când este dat A, am, pe de o parte, o sinteză a unor conținuturi sensibile, iar pe de altă parte, recunoașterea în concept, adică atribuirea acelei relații a unei unități inteligibile, recunoaștere care este ceea ce se numește funcție intelectuală.

Funcția intelectuală, pentru a fi inteligibilă, nu este independentă de elementul sensibil, de realitatea empirică, la Kant. Însă autorul *Criticilor* admite că conceptele pure ale intelectului pot fi întrebuițate în afara experienței, numai că astfel se comite un fel de abuz:

„În realitate, conceptelor pure ale intelectului le rămâne negreșit, și după ce se face abstracție de orice condiții sensibile, un sens, dar numai logic, acela al simplei unități a reprezentărilor, cărora însă nu le poate fi dat niciun obiect, prin urmare și nicio semnificație care să poată procura un concept despre subiect. Astfel, substanța, de exemplu, dacă am lăsa la o parte determinarea sensibilă a permanenței, nu ar însemna mai mult decât un ceva ce poate fi gândit ca subiect (fără a fi predicat al vreunui altceva). Din această reprezentare eu nu pot face nimic, pentru că ea nu-mi indică ce determinări trebuie să posede lucrul, pentru a merita titlul de subiect prim. Astfel, categoriile fără scheme nu sunt decât funcții ale intelectului cu privire la concepte, dar nu reprezintă niciun obiect. Semnificația lor le vine de la sensibilitate, care realizează intelectul, în timp ce îl restrânge totodată”⁴.

³ *Ibidem*, p. 61.

⁴ *Ibidem* p. 179–180.

În știința contemporană există situații în care aceasta se vede silită să accepte asocieri pe care nu le poate explica (a se înțelege: a le explica în paradigmă substanțialistă). Totuși, ea operează cu ele, iar faptul unei asemenea operări indică prezența aici a gândirii funcționale și obiectivitatea asocierilor funcționale. Einstein spunea că asocieri (care, încă o dată, sunt regulate, dar nu se bazează pe continuitate spațială sau temporală, sau substanțială) cunoscute sub formula *quantum entanglement*, reprezintă niște „spooky actions at a distance”⁵, respectiv acțiuni fantomatice la distanță, considerând, atunci când a vorbit despre ele, că acestea sunt simple paradoxuri de gândire, pe care știința le va rezolva cu timpul. Ei bine, nu numai că nu le-a rezolvat în sensul dorit de el, dar experimentul ideal pe care-l avea în vedere Einstein a devenit între timp un experiment real care chiar îl contrazice.

De asemenea, în cazul dualității luminii, gândirea științifică se vede obligată să opereze o sinteză care depășește sinteza imaginației kantiene, este o sinteză care contrazice orice formă de imaginație: sinteza dintre undă și corpuscul. Este o sinteză într-o substanță, care reunește attribute contradictorii. Nu este o sinteză a imaginației, precum în cazul unui centaur, în care am un animal și un om contopite într-o unitate pe care mi-o pot reprezenta. Ci am un atribut care nu numai că este incompatibil cu un altul, dar chiar îl neagă: ceea ce este undă, nu poate fi corpuscul. Și asta, pentru că unda nu are o localizare spațială, în timp ce corpusculul, ca și corpul în general, au o localizare spațială. Deci aici avem o sinteză (ce-i drept, impusă de experimente), dar este o sinteză intelectuală. Aceasta ne arată că este posibil ca realul să se desfășoare după reguli care sunt contrare experienței curente. Fără îndoială, o gândire substanțialistă ar fi respins absolut ideea unui caracter dual al unei substanțe. De ce? Pentru că esența este dată în fenomene, prin fenomene, și are o afinitate cu ele. În cazul caracterului dual al luminii, am de-a face cu attribute contradictorii, care sunt incompatibile unul cu celălalt. Am cu alte cuvinte aici o entitate care se manifestă uneori într-un fel și alteori într-un alt fel, opus. O sinteză care contrazice imaginația și schema imaginației.

Kant admite posibilitatea funcției intelectuale, adică a unei funcții în afară de orice suport sensibil. El chiar dă exemplul substanței care, ca simplă funcție intelectuală, este un subiect, reprezintă ideea unui subiect, fără niciun fel de determinații. Determinațiile sunt aduse de sinteza imaginației, adică mai mult sau mai puțin de experiență. Dar dacă vorbesc despre categoria substanței, vorbesc și de categoria inerenței, deci despre o substanță care are attribute, dar fără să fie raportată la durata în timp. De pildă, atunci când am un gând sau un cuvânt, sensurile acestui cuvânt pot fi gândite ca stând în cuvânt, dar nu ca într-o substanță sensibilă, care să stea în timp, ci ca într-o substanță, în sens logic. Tot astfel, în cazul caracterului dual al luminii avem de-a face cu o sinteză pur logică a două attribute care sunt contradictorii. Procesul ideatic este același ca în cazul oricărei unități pur logice a conceptelor: cum aș putea spune care este relația dintre cifra trei și unu, să spun că unitatea se

⁵ Scrisoarea nr. 84 a lui A. Einstein către M. Born din 3 martie 1947, în *The Born-Einstein Letters. Correspondence between Albert Einstein and Max and Hedwig Born from 1916 to 1955*, translated by Irene Born, London and Basingstoke, Macmillan, 1971, p. 158.

cuprinde de trei ori în triadă? Nu pot gândi această relație în lipsa unui suport sensibil, al unei metafore sau imagini sensibile. Pur și simplu le gândesc ca fiind asociate, dar nu pot înțelege natura asocierii lor. Asocierea îmi era explicată prin recursul la empiric, la domeniul sensibil. În acest sens, chiar Kant încerca să explice matematica prin recursul la intuiție, întrucât, spunea el, fără un asemenea recurs ea ar fi un simplu joc intelectual, iar nu o știință.

Blaga socotește că poate discerne un *nisus formativus* în evoluția polemicilor teologice de la începutul creștinismului:

„Cercetând desbaterile și luptele în jurul ideilor creștine, se observă, cel puțin în principalele lor etape, un lucru curios: totdeauna au răzbătut ideile care din punctul de vedere al inteligenței omenești sunt cele mai absurde”⁶.

Avem în aceste polemici ceea ce pare a fi o legătură transcendențială sau mai exact o legătură între concepte care nu mai are niciun fel de suport sensibil. A vorbi despre Fiul care *dintotdeauna* purcede din Tatăl înseamnă a face un enunț care este separat de timp, sau cel puțin de temporalitate și de domeniul sensibil, este un enunț „metafizic” în care sinteza Subiect–Predicat este una doar sugerată de relația obișnuită de filiație. Sensul enunțului este cu totul diferit de filiația comună și este complet estompat de conținutul metafizic-transcendent al acestuia. În acest enunț se realizează o unitate conceptuală care este de ordin pur funcțional (aproape arbitrar, am spune. Și el chiar ar fi arbitrar dacă nu ar exista alte mijloace prin care să fie susținut).

Totuși, considerăm că există o deosebire între dogma religioasă și sinteza conceptuală din știință. Chiar dacă sinteza reală dintre termenii antinomici nu poate fi dată nici într-un caz, nici în altul, în schimb atributele fenomenale sunt date în experiență în cazul caracterului dual al luminii, în timp ce atributele fenomenale ale Dumnezeuului care este o singură ființă în trei persoane este o pură construcție conceptuală fără suport intuitiv, fără sprijin fenomenal.

O dogmă este o sinteză conceptuală în care factorul intuitiv este contrazis sau mai exact care are loc dincolo de orice relație cu intuiția. Este o sinteză conceptuală postulată (*gesetzt* ar spune Fichte), adică o sinteză pe care nu o pot gândi, dar trebuie să o admit. Strict logic vorbind, o asemenea sinteză se poate admite, pentru că am o reunire de mai multe reprezentări sub una comună. De pildă, o singură ființă în trei persoane. Aici am reprezentarea de persoane care este subsumată conceptului de ființă. Conceptul superior este cel de ființă. Sau, în cazul lui Christos, se vorbește despre umanitatea sa completă și divinitatea sa completă (o asemănare cu caracterul dual al luminii). În acest caz, conceptul superior este cel de natură, de fel de a fi. În acest fel de a fi sunt reunite, sunt subsumate concepte care sunt incompatibile unul cu celălalt. Astfel, observăm că în sintezele de tip funcțional cunoașterea nu mai corespunde realității, ci selectează din realitate, operează în realitate, pune în realitate sau proiectează în realitate funcțiile pe care le concepe. Fără îndoială, capacitatea de creativitate este infinit sporită prin această atitudine, prin acceptarea faptului că pot

⁶ L. Blaga, *op. cit.*, p. 22.

sintetiza conceptual orice, până la urmă. Nu degeaba spunea Constantin Noica că astăzi trăim într-o epocă a posibilului, adică într-o epocă în care cunoașterea cercetează nu realitatea, ci posibilitatea însăși de a gândi și crea un lucru, un eveniment, un proces. Funcția este o asemenea sinteză intelectual-conceptuală, lipsită de orice suport intuitiv, care ne deschide spațiul unor virtualități imposibil de imaginat anterior.

Blaga consideră pe bună dreptate că dogma religioasă anticipează răsturnările din știința secolului XX, unele dintre ele amintite anterior, răsturnări care indică o deplasare dinspre intelectul care se bazează pe intuiție, intelectul „enstatic”, spre intelectul care operează cu funcții intelectuale pentru care nu mai există un suport în intuiție, în sensibilitate, intelectul „ecstatic”: „Prefacerea ne interesează aici numai sub unghi intelectual, și sub acest unghi spiritual va îndura o deplasare dela intelectul enstatic spre intelectul ecstatic”⁷. Vedem că această deplasare se întâmplă tot mai mult în știință, unde omul de știință a învățat să controleze procese pentru care, în mod paradoxal, el nu are niciun mijloc de înțelegere. Intelectul ecstatic deschide calea spre cunoașterea luciferică. Aceasta are un raport paradoxal cu obiectul cunoașterii, pe de o parte îl controlează, pe de altă parte resorturile intime ale obiectului îi rămân străine. De aceea, consideră Blaga,

„«cunoașterea luciferică», prin actul inițial, consideră obiectul său despicat în două, într-o parte care se *arată* și într-o parte care se ascunde. Obiectul cunoașterii luciferice e totdeauna un «mister», un «mister» care de o parte se *arată* prin semnele sale și de altă parte se *ascunde* după semnele sale. (...) Cunoașterea luciferică provoacă o *criză în obiect*, «criză» în sensul unei despicări care răpește obiectului echilibrul lăuntric”⁸.

În cunoașterea luciferică, obiectul ne arată ceva, dar ceea ce se arată astfel este cu totul insuficient pentru o înțelegere în sensul tradițional a obiectului. De aceea, putem considera cunoașterea luciferică drept o cunoaștere de tip funcțional, în care funcțiile intelectului unesc elemente eterogene, imposibil de sintetizat într-o perspectivă naturală, substanțialistă. Dar, pentru că aici lipsește o schemă a imaginației, pentru că lipsește aportul sensibilității, această legătură rămâne una ininteligibilă. Astfel, în cazul luminii care are o dublă natură, omul de știință realizează o sinteză conceptuală, dar una ininteligibilă, una care nu se poate explica, ci doar postula. De aceea, afirmă Blaga, „cât timp nu se renunță la gândul de a se substitui luminii un model imaginar-concret, în conformitate cu logica și cu paradoxia faptelor experimentate, o ieșire din dualismul de concepte (ondulație – corpuscule) pare cu neputință”⁹. Sau, în alte cazuri din fizica atomică, unde electronul pare a se dedubla, atunci când cel care realizează experimentul lansează un singur electron însă prin cele două fante opuse prezente în experiment trec simultan doi electroni. În acest caz, se pare că am avea o interacțiune între corpuscul și undă, electronul fiind la lansare corpuscul

⁷ *Ibidem*, p. 142.

⁸ *Ibidem*, p. 159.

⁹ *Ibidem*, p. 126.

iar la trecerea prin fante devenind undă. Însă în această situație, „electron” este doar un nume, pentru că omul de știință nu știe și nici nu poate înțelege în ce fel cele două însușiri (fiecare sesizabilă empiric) pot sta împreună în aceeași substanță, pot fi, cu alte cuvinte, atributele unei aceleiași substanțe. Acolo unde nu există determinație, acolo categoria rămâne la simpla condiție de funcție logică.

Blaga a sesizat posibilitatea folosirii categoriilor într-un alt sens decât cel oferit de relația cu intuiția, prin transformarea lor în „idei cu funcție teorică”¹⁰. Dar face acest lucru considerând că Imm. Kant nu reușește să depășească paradigma „paradisiacă”, care reduce cunoașterea la intuiție și la schematismul intelectual¹¹. Or, așa cum se poate vedea din cele spuse anterior, Kant, redefinind cunoașterea, a descoperit un element al cunoașterii – funcția intelectului – ale cărei semnificații au ieșit la iveală mult după apariția primei *Critici*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 199.

¹¹ *Ibidem*.